

Tamara Lepetić

mia_palomita@yahoo.com

Poimanje svakodnevice na kopnu i na moru: koncept slobodnog vremena pomoraca¹**Apstrakt:**

Pitanje odnosa određene vrste zanimanja (pomorstva) i organizacije slobodnog vremena smatram relevantnim antropološkim problemom, s obzirom na to da je čovek direktno uključen u proces proizvodnje dokolice, koja je nužno povezana sa radnim, produktivnim aktivnostima pojedinca. Polazeći od pretpostavke da je vreme provedeno na moru (brodu) i ono provedeno na kopnu različito strukturirano, akcenat će biti na slobodnom vremenu, odnosno na onom budžetu slobodnog vremena koji pomorci utroše kada su kod kuće i kada su na brodu. U kontekstu analize svakodnevice, pomorstvo dobija na značaju utoliko što predstavlja vrstu rada koji je određen nesvakidašnjim uslovima koji zahtevaju drugačije strukturiranje (slobodnog) vremena. S tim u vezi, u radu će biti preispitan odnos vremena i prostora kao kategorija koje figuriraju kao referentni okvir za analizu ovog zanimanja, koje, ukoliko imamo na umu njegove specifičnosti, predstavlja ključni element za sagledavanje svakodnevice i definisanje vlastitog slobodnog vremena pomoraca.

Ključne reči:

pomorci, vreme, prostor, rad, slobodno vreme, svakodnevica

Uvod

Antropološko proučavanje svakodnevice, slobodnog vremena i određene vrste zanimanja (pomorstvo) predstavlja svojevrstan pokušaj da se uspostavi veza između tri navedena aspekta, pri čemu će, u ovom radu, akcenat biti na poimanju i upotrebi slobodnog vremena samih aktera. Pored toga što je literaturu obogatilo brojnim opisima susreta pomoraca i gusarskih zaseda, pomorstvo kao vrsta zanimanja predstavlja interesantno polje za analizu u društvenim i humanističkim naukama. Kako bi ga sagledali iz antropološke perspektive, potrebno je da razmotrimo vezu između svakodnevice pojedinca kada se on nalazi u okviru aktivne sfere rada, odnosno dok je na moru (brodu), i slobodnog vremena u okviru tog istog prostornog konteksta. Polazeći od pretpostavke da su način trošenja slobodnog vremena i

¹ Rad je nastao kao rezultat istraživanja na projektu *Antropološko proučavanje Srbije: Od kulturnog nasleđa do modernog društva* (177035) finansiranog od strane MPNTR RS.

dokolica u direktnoj vezi sa (materijalnim) sredstvima koja su obezbeđena velikim brojem radnih sati na brodu, smatram da je podjednako važno da se analizi podvrgnu oni aspekti svakodnevice koji ispunjavaju vreme na kopnu, kod kuće, a koje je, zbog prirode zanimanja pojedinca, pretežno deo budžeta vremena oslobođenog od rada. Bavljenje odnosom (ne)proporcionalnosti koja postoji između sati predviđenih za rad (na brodu) i onih sati oslobođenih od rada (na kopnu) ujedno predstavlja jednu od mogućnosti za razumevanje načina na koje pomorci strukturiraju vreme provedeno na kopnu. Kakav će odnos biti između ova dva dihotomna aspekta vremena, zavisi od brojnih razlika među samim pomorcima koje nastaju na temelju starosnih i zdravstvenih razlika, zatim razlika koje se odnose na poreklo² i bračnog statusa.

Upravljanje (slobodnim) vremenom provedenim kod kuće i poteškoćama koje se, neretko, javljaju kada ono preraste u “teret svakodnevice”, smatra se, u okviru savremene antropologije, važnim aspektom individualnog razvoja. Antropološko interesovanje za uključivanje pomoraca, kao posebne društvene grupe, u korpus bavljenja svakodnevicom i slobodnim vremenom podrazumeva sagledavanje ovog zanimanja kao sociokulturnog fenomena koji, između ostalog, uključuje ispoljavanje društvenog statusa kao jednu od ključnih komponenti društvenog i kulturnog života. Zbog prethodno navedenog, smatram da je važno proučiti načine na koje pomorci provode slobodno vreme kada su kod kuće³, šta za njih ono predstavlja i kako ga oni sami definišu.

Svakodnevice i slobodno vreme

Određenje pojma svakodnevice u društvenim i humanističkim naukama, na početku XIX veka, najčešće je uključivalo pojmove kao što su “stil života”, “način života”, “kvalitet života”, “životni standard”, itd. (različitih društvenih klasa), koji su se međusobno preklapali i zamenjivali. Dok “životni standard” iskazuje kvantitativni aspekt svakodnevice, u smislu prihoda, kupovne moći i sl, “kvalitet života” podrazumeva nematerijalne aspekte života i na taj način se približava pojmu “stil života”. Ovaj poslednji

² Imajući na umu da pomorstvo, kao specifičan oblik zanimanja, podrazumeva suživot pojedinaca različitih nacionalnosti u okviru fizički ograničenog prostora (broda), poreklo pomoraca predstavlja važnu kategoriju koja determiniše određene kulturne navike svih pojedinaca, ali koja, zbog predviđenog obima rada, neće biti detaljnije analizirana. S tim u vezi, ovom prilikom želim skrenuti pažnju da sam, za potrebe ovog rada, imala priliku razgovarati sa pomorcima iz Boke Kotorske i Hrvatske (Dalmacije) koji, kao što ćemo videti u nastavku rada, imaju ista/slična rešenja u pogledu konceptualizacije svakodnevice i slobodnog vremena.

³ U ovo radu, akcenat će biti upravo na slobodnom vremenu pomoraca kada su kod kuće, s obzirom na to da je ono slobodno vreme dok je na brodu zanemarljivo i samim tim manje podložno analizi raspodele vremena u kontekstu svakodnevice.

uključuje simboličke i kulturne aspekte svakodnevice koji se očituju kroz način potrošnje, odnosno način upotrebe dobara na svakodnevnom nivou. Međutim, upotreba ovog pojma najbolje dolazi do izražaja u kontekstu Veblenove (Veblen 1966) “teorije dokoličarske klase” i njegove analize “upadljive potrošnje”, kojom se teži sticanju društvenog ugleda, priznanja i potvrde.

Prvom polovina XX veka, istraživanje svakodnevice biva obogaćeno novim pojmovnim instrumentom, koji, ujedno, predstavlja najsnažniji izraz pozitivističkog pristupa svakodnevnom životu. Naime, reč je o “budžetu vremena”⁴ kao dominantnoj tehnici kvantitativnog merenja vremena, poznatoj u sociološkim krugovima, a zahvaljujući kojoj su pozitivisti nastojali da dođu do saznanja o svakodnevici. Drugim rečima, u obzir se uzima onaj budžet vremena koji je pojedincu potreban kako bi njegove potrebe (primarne i/ili sekundarne) bile zadovoljene⁵, a upravo način na koji se to zadovoljenje postiže pripada domenu “životnog stila”, kojim je obojen svakodnevni život. Pod životnim stilom, Pešićeva podrazumeva „skup obrazaca ponašanja u sferi zadovoljavanja potreba”⁶ i ciljeva pojedinca koji, kao određena celina ponašanja, izražavaju njegovu osnovnu životnu orijentaciju, a bivaju uslovljeni objektivnim uslovima života pojedinca, odnosno društvene grupe kojoj pripada” (Pešić 1977, 126). Na ovaj način, autorka indirektno određuje svakodnevnicu kao središnju kategoriju pri ispoljavanju životnog stila, koji, ujedno, doprinosi uspostavljanju razlike između slobodnog vremena i dokolice, u smislu načina potrošnje (kontrole, normalizacije, oblikovanja, itd.) određenog “budžeta vremena”. Insistiranjem da svakodnevni život, a kasnije i samu dokolicu dovede u vezu sa savremenim društvom, Lefevr nastoji da akcentuje važnost sagledavanja tri osnovne sfere delatnosti: rad, porodicu i dokolicu. U okviru te tri sfere, ovaj autor prepoznaje

⁴ „Budžet vremena” predstavlja tehniku koja se sastoji od opisa aktivnosti ispitanika u toku jednog dana. Navedene ativnosti istraživač razvrstava u određene kategorije, nakon čega računa njihovo prosečno trajanje i učestalost. Na osnovu dobijenih rezultata, moguće je napraviti tabele koje ukazuju na „sistem aktivnosti” karakterističan za određenu populaciju. Ovu tehniku su, 1922. godine, prvi put primenili Sorokin i Strumiljin.

⁵ U knjizi *Popularna kultura*, Fisk ukazuje na dva tipa zadovoljstva – *jouissance* i *plaisir*. Ukoliko prihvatimo interpretaciju koju je izneo ovaj autor, “*plaisir* stvara društvo, njegovi koreni leže u dominantnoj ideologiji, a tiče se društvenog identiteta, njegove potvrde. Ako *jouissance* stvara zadovoljstva izbegavanja društvenog poretka, *plaisir* stvara zadovoljstva koja uspostavljaju vezu sa tim poretkom. *Plaisir* je više svakodnevno zadovoljstvo, dok je *jouissance* ono koje se tiče posebnih, karnevalskih trenutaka” (Fisk 2001, 66).

⁶ Pojam “potreba” ubrzo je zamenjen pojmom “potrošnje” (akcenat je na ekonomističkom shvatanju društva) ili “upotrebe” (akcenat je na aktivnoj ulozi, odnosno na individualnoj praksi pojedinaca).

Ljude ogrezle u svakidašnjici, shvaćenoj kao zona vlažnosti, zapare i prisnosti, čiji su atributi nizina, repetitivnost, elementarnost, ograničenost, cikličnost, konkretnost, sputanost. Drugi pol čine ljudi bez svakidašnjice, čija je egzistencija obeležena atributima visine, vanrednosti, širine, slobode, apstrakcije, avanture (Lefebvre 1988, 123).

S obzirom na pretpostavljeni obim i temu ovog rada, sferu porodice či izuzeti iz analize svakodnevnog života i pažnju usmeriti na odnos rada (“carstvo nužnosti”) i slobodnog vremena i/ili dokolice (“carstvo slobode”). Pre nego što pređem na razmatranje problematičnog preklapanja koje postoji između slobodnog vremena i dokolice, osvrnuću se na Marksov slikovit citat svrsishodnosti i funkcije rada i slobodnog vremena, u kojem ovaj autor delimično ukazuje na razliku između slobodnog vremena i dokolice:

Vreme rada ostaje uvek, pa i onda kada se razmenska vrednost ukine, supstancija koja stvara bogatstvo i mera troškova koju iziskuje njegova proizvodnja. Ali slobodno vreme, vreme koje se raspoláže, jeste pravo bogatstvo – delom za uživanje proizvoda, delom za slobodno delanje, koje nije, kao rad, određeno prinudom neke spoljne svrhe koja mora biti ispunjena, čije ispunjenje je prirodna nužnost ili socijalna dužnost, već kako se hoće (Marks 1972, 198).

Iako se, često, određenja dokolice kreću ka uspostavljanju parametara koji se odnose na slobodno vreme, ta dva pojma ne treba izjednačavati. Sledeći Bitmana i Vajcmanovu (Bittman and Wajcman 2000, 167), u radu nastojim da primenim njihovo određenje slobodnog vremena koje se, u užem smislu, odnosi na ono vreme koje nam stoji na raspolaganju izvan vremena rezervisanog za rad koji zahteva nadoknadu. Ovo vreme Fridman (Friedmann 1960, prema Božović 1997, 167) još naziva oslobođeno vreme – vreme koje je, po svojoj prirodi, nestrukturirano u smislu obavljanja preciznih aktivnosti. Istovremeno, uspešno objašnjenje ovog pojma, prema Maksu Kaplanu, jedino je moguće preko *idealnog nacрта*. Shodno tome, prema idealnom nacrtu, slobodno vreme Kaplan vidi kao: a) antitezu rada kao ekonomske funkcije; b) prijatno iščekivanje ili sećanje; c) minimum nedobrovoljnih obaveza koje društvena uloga povlači sa sobom; d) psihičku percepciju slobode; e) blisku povezanost sa vrednostima kulture; f) uključivanje celokupnog opsega od nedoslednosti i nelogičnosti do vrednosti i odgovornosti; g) često, ali ne i obavezno, aktivnost prožetu elementima igre (Kaplan 1960, prema Božović 1997, 27).

U kontekstu navedenog, stiće se utisak da su “korisnici” slobodnog vremena često suočeni sa paradoksalnim situacijama koje nastaju kao posledica “uronjenosti” u tzv. “oslobođeno” vreme. Jedan od ključnih problema koji se javlja usled ovakvog stanja onih koji mu se odaju, u ovom slučaju pomoraca

po povratku na kopno, jeste opadanje vrednosti vremena, koje, kao što je primetila Milosavljevićeva (Milosavljić 2011), baveći se vrednovanjem slobodnog vremena kod starijih pripadnika društva, iz manjka (dok borave na brodu) prerasta u apsolutni višak. U tom duhu, Piter Džast tvrdi da slobodno vreme dobija „psihološku, ekonomsku i društvenu vrednost samo kada postane dovoljno deficitarno da obavezuje na štedljivu raspodelu (Just 1980, 105), što, u slučaju pomoraca, kao što ćemo videti, jeste slučaj. Isto tako, pun paradoks biće ostvaren kada slobodno vreme, shvaćeno na ovaj način, postane teret i kada preraste u izobilje, u svakodnevicu koja preti da “ukine” mogućnost izbora u vezi sa tim šta žele da rade.

S druge strane, određenje slobodnog vremena, u širem smislu, označava vremenski interval u kojem pojedinci pokušavaju da se izraze u skladu sa ličnim izborom načina, pre svega, „izvan vremena posvećenog obavljanju delatnosti od kojih žive – praktikovanja vere, obrazovanja nezvezano za profesionalne ambicije i rada na sebi uopšte (intelektualnog, duhovnog, fizičkog i tome slično)” (Žikić 2012, 87). Ovakve i slične aktivnosti koje se odvijaju u pomenutom vremenskom okviru nazivaju se još i dokolicom⁷, čija je osnovna karakteristika dobrovoljni rad na sebi ili/i briga o drugima. Razmatranje ovog pojma, dakle, predstavlja bavljenje onim vremenom koje je oslobođeno od rada, a koje zavisi od sposobnosti pojedinca da interveniše nad njim, da ga oblikuje prema sebi ili drugima.

Nakon što je pokazano da je, ipak, moguće uspostaviti razliku između slobodnog vremena (oslobođenog vremena) i dokolice, iako nijedna od tih delatnosti ne predstavlja direktno privređivanje, smatram da je ova poslednja pogodna za analizu odnosa rada (na brodu) i potrošnje (novca, dobara, resursa, vremena) onih koji je praktikuju. Međutim, ovako shvaćena dokolica determinisana je društvenim statusom, kao elementom uz pomoć kojeg ću pokušati da opravdam sopstveno shvatanje dokolice. Polazeći od pretpostavke koju je izneo Veblen, želim da skrenem pažnju da ljudi teže društvenom statusu, pri čemu je, upravo, predstavljanje tog statusa drugima jedno od ključnih elemenata svakodnevnog društvenog i kulturnog života. Društveni status doводим u vezu sa kapitalom, kao svetom dobara, materijalnih i simboličkih, koja se prikazuju kao retka i dostojna da im se teži u datoj društvenoj formaciji (Burdije 1999, 169). Sledeći Burdijea, pravim razliku između nekoliko vrsta kapitala: ekonomskog (novac i materijalni predmeti), simboličkog (prestiž, autoritet, status), kulturnog (kulturno visoko vrednovani obrasci ukusa) i socijalnog (uspostavljanje socijalnih veza). Doprinos ovakvog određenja kapitala ogleda se u tome što je, na ovaj način, Burdije

⁷ Ovakvo poimanje dokolice je u suprotnosti sa tim kako su je shvatali Dimazedije i Veblen. Naime, oni dokolicu opisuju kao skup neproizvodnih aktivnosti koje ne određuje samo činjenica oslobođenosti od rada, već i njihova “bezinteresantnost” (Veblen 1966).

pokazao kako su simboličke i materijalne nejednakosti povezane u praksi⁸ svakodnevnog života. U konkretnom slučaju, iako je ovde reč o zanimanju koje ne pripada sferi zanimanja koja su poželjna (uprkos relativno visokim prihodima koji se ostvaruju ovom vrstom rada, ne treba zanemariti veliki broj radnih sati u teškim uslovima, odsustvo od porodice i prijatelja, heterogenu zajednicu u kojoj je pojedinac prinuđen da boravi dok je na brodu itd.) i za koje nije potrebno posedovati poseban kvalitet, kulturni kapital neretko zaostaje u odnosu na ekonomski kapital, kao dominantni oblik kapitala u savremenom društvu.

Značaj istraživanja fenomena dokolice počiva na ideji da se, u savremenoj antropologiji, dokolica (i slobodno vreme) smatra važnim aspektom individualnog razvoja, pri čemu je fokus antropološkog proučavanja na određenim aktivnostima koje zavise od više aspekata: vrste zanimanja, broja radnih sati, sredstava koja se pribavljaju radom i, konačno, lične kreativnosti da se interveniše na ovom delu svakodnevice. Interesovanje za temu odnosa specifične vrste rada, slobodnog vremena i dokolice postoji zahvaljujući paradoksu prisutnom u ponašanju većine pomoraca, a koji nastaje nesrazmernim strukturiranjem vremena u različitom prostornom kontekstu.

Metodološki postupak i profil ispitanika

U radu će biti korišćena građa prikupljena u proleće 2012. godine, na uzorku od sedam ispitanika, pomoraca koji plove na tankerima (tzv. “tankerska plovidba”), od 1 do 10 godina. Ova vrsta brodova (za razliku od, na primer, putničkih brodova, na kojima je organizacija slobodnog vremena i dokolice koncipirana kao deo uslova za rad) diktira specifične uslove rada, koji su neraskidivo povezani sa upotrebom slobodnog vremena. Građa je prikupljena metodom otvorenog upitnika, pri čemu je upitnik bio samo polazna tačka za vođenje razgovora. Iako je reč o relativno malom broju ispitanika, razlike između njih su dovoljno izražene, te, stoga, mislim da je ovaj uzorak dovoljan da se stekne opšti uvid u poimanje slobodnog vremena pomoraca.

Istraživanjem je obuhvaćeno sedam muškaraca različite starosne dobi (od 25 do 40 godina), od kojih su jedni oženjeni (imaju dužu vezu), dok su drugi bez partnera. Ova dva parametra su uzeta u obzir, jer smatram da su, pre svega, međusobno povezana, kao i da predstavljaju bitne elemente koji određuju upotrebu slobodnog vremena. Osnovni cilj uvođenja starosnog

⁸ Tokom osamdesetih godina prošlog veka, koncept prakse je postao jedan od najznačajnijih koncepata u antropološkoj teoriji. Teorija prakse u antropologiji (kao uostalom i u drugim disciplinama) predstavlja jedan od primera teorija koje nastoje da prevaziđu podelu između kulture i pojedinca, objektivizma i subjektivizma, strukture i čoveka kao društvenog subjekta (*agency*)... O detaljima detaljima antropološkog proučavanja navedenog videti: Ivanović 2008.

parametra jeste provera pretpostavke da broj godina utiče na vrednovanje slobodnog vremena i na pojavu njegovog viška. Kriterijum bračnog statusa ima za cilj da preispita pretpostavku da pomorci koji su u braku ili bar stabilnoj vezi racionalnije troše slobodno vreme i da su lične intervencije nad tim vremenom sekundarne u odnosu na zajedničke odluke o načinima na koje će upravljati ovim aspektom svakodnevice.

S obzirom da nisam bila u prilici da razgovaram sa pomorcima koji potiču iz različitih delova Evrope (što bi, u nekom od budućih radova, moglo da posluži za komparativno istraživanje, sa akcentom na uticaj kulture porekla na ponašanje pomoraca na brodu i percepciju slobodnog vremena po povratku na kopno), uzorak je sačinjen od pomoraca iz Boke Kotorske (četiri ispitanika) i Dalmacije (tri ispitanika). Razmatranje date teme u okviru pomenutog prostornog konteksta, iako ne obuhvata veći broj zemalja u kojima je pomorstvo (i brodogradnja) razvijeno, bar pruža uvid u način života i svakodnevicu pomoraca koji potiču iz primorskih sredina dveju različitih država – Crne Gore i Hrvatske.

Града и анализа граде

Града је прикупљена на основу интервјуа вођених са седам испитаника, чија се кључна карактеристика односи на то да су се, по повратку на копно, suočili са poteškoćama у управљању слободним временом и dokolicom. Код свих испитаника постоје готово уједначени одговори који се тичу привикавања на другачији временски контекст од оног који је важио док су били радно ангажовани на броду. Увођењем временске димензије, овом приликом, желим скренути пажњу на идеју о двојности времена: унутрашњој свести о времену и стандардизованом времену, тј. ”времену света“. Прва форма времена одговара условима на броду у току којег је актер уронjen у ”актуелно текуће искуство“, док је просторно и временски (у смислу честе промене временских зона) одвојен од света који одговара условима на копну. Ови последњи су еквивалентни свакодневном свету живота, односно времену свакоднеvice, које се одвија на копну, а са којим се suočavaju тек након неколико месеци проведених на броду. Наведена временска одређења могу бити сасгледана из перспективе антрополошке анализе ове врсте занимања која одговара трочланој Van Genepовој структури⁹, захваљујући којој поморство може бити представљено кроз својеврсне ритуале које будући поморци морају проћи како би коначно остварили статус поморца.

На конкретном плану, првом фазом – *separacijom* може се сматрати период када будући поморac мора да положи испите (brevete), који ће му омо-

⁹ *Separacija* – обреди који значе одвајање од претходне средине и stanja; *liminalna faza* – обреди који се свode на сам чин прелаза или се протежу на краће или дуже међустанје припрема, изолације; *agregacija* – обреди пријема у нову друштвену средину (Van Genep 2005).

gućiti ukrcaj na “prvi brod”, kadeturu, odnosno vijad.¹⁰ Polaganjem breveta (koji, u ovom primeru, mogu da se posmatraju kao ekvivalenti ritualima koji osiguravaju prelazak iz jedne faze u drugu), budući pomorac stiće mogućnost da se i ukrca na brod, što odgovara fazi separacije. Prevazilaženje prepreka u vidu polaganja ispita ujedno je uslov da se pojedinac i zaista odvoji od prvobitne sredine koju nastanjuje, a koja se, prostorno i vremenski, bitno razlikuje od one čiji deo tek treba da postane. Nakon separacije, koja, u konkretnom slučaju, znači odvajanje od grada, porodice, prijatelja, sledi liminalna faza. Ova faza je specifična utoliko što određuje dalju budućnost pojedinca i njegovo kasnije kretanje, u smislu mesta boravka i posla kojim će se baviti. Naime, u ovoj fazi, dok je na brodu, pojedinac još uvek nije osigurao status pomorca s obzirom na to da važi nepisano pravilo po kojem se on naziva pomorcem tek nakon što privede kraju jedan vijad, “završi jedan ugovor” (prvi ugovor, odnosno boravak na brodu u proseku traje šest meseci). Dakle, brod je za njega vrsta izolacije od bližnjih, i to ne samo u fizičkom smislu, te se na taj način, prostor (brod), kao i period proveden na brodu, posmatraju kao vrsta iskušenja, koje ima funkciju da pokaže da li će nastupiti sledeća faza. Drugim rečima, da li će pomenuti period od šest meseci biti zadovoljen ili će boravak na brodu, ugovor, biti prekinut, a pojedinac vraćen u prvobitnu sredinu. U tom periodu izolacije, pojedinac se susreće sa brojnim zaduženjima na brodu, a koja imaju za cilj da pokažu da li je osoba spremna da pređe u sledeću fazu i zauzme status pomorca. Ukoliko pojedinac prevaziđe date okolnosti na brodu, ispuni period od šest meseci, on prelazi u poslednju, fazu agregacije, koja mu omogućava da zauzme status pomorca. Pomenuti period na brodu zasigurno je vreme koje je potrebno da se pojedinac, sada daleko iskusniji, vrati u prvobitnu sredinu i uživa poštovanje među meštanima. Taj *novi* status u *staroj* sredini istovremeno je i osnova da pojedinac, sada drugačije nego pre separacije, organizuje svoje slobodno vreme koje je u direktnoj vezi sa periodom aktivnog rada na brodu.

Tokom perioda adaptacije “budžetu vremena” koji im stoji na raspolaganju po povratku kući, ispitanici su uspeli da uvide da je teškoća u upravljanju vremenom nastala kao posledica njihove neracionalne raspodele. Dakle, ono što je kod većine ispitanika uočeno jeste odsustvo štedljivosti i nemogućnost da se izađe na kraj sa ovom vrstom *viška*, s jedne strane, ali i manjak slobodnog, radno neaktivnog vremena dok su na brodu, s druge strane. Imajući na umu da savremeni proces rada na brodu podrazumeva jednoličnost, ponavljanje istih radnji i odsustvo kreativnosti, pomorci iskazuju negodovanje usled nedostatka adekvatnih sadržaja kojim bi ispunili slobodno vreme (sportsko-rekreativni sadržaji), a koji bi, prema njima, imali pozitivan efekat na smanjenje alkoholizma, oslobađanje nape-

¹⁰ Lokalni izraz koji, s obzirom na dug period italijanske vlasti na području Boke Kotorske, potiče od italijanske reči *viaggiare* (vjađare), što u prevodu znači “putovati”.

tosti i očuvanje mentalne stabilnosti. Na osnovu odgovora koje su dali ispitanici, može se zaključiti da je njihovo slobodno vreme, dok su na brodu, uglavnom prepušteno spontanoj organizaciji i individualnoj kreativnosti da ovaj deo vremena prilagode sopstvenim potrebama.

Sa druge strane, iako se slobodno vreme i dokolica, po povratku na kopno, čine pogodnim za kreativnu i organizovanu intervenciju nad ovim segmentom svakodnevice (u smislu brige o drugima, deci, održavanju domaćinstva, učestvovanju u različitim programima sportsko-rekreativnih i kulturno umetničkih sadržaja itd.), u okviru šireg konteksta upotrebe vremena, pomorci se češće opredeljuju za selektivne aktivnosti (Lawton 1978)¹¹, tipične za slobodno vreme, kao što su: druženje i odmaranje. Međutim, za bolje razumevanje razlika između navedene upotrebe (slobodnog) vremena, mislim da je neophodno uzeti u obzir važnost starosnog parametra i bračnog statusa. Tako, na primer, mlađi pomorci, od 25 do 35 godina starosti, koji nisu u stabilnoj vezi ili braku, izneli su gotovo ujednačene odgovore u pogledu provođenja slobodnog vremena kada su kod kuće. Kod njih preovladava selektivnost u upotrebi slobodnog vremena, u smislu povlađivanja sebi, a u cilju održavanja sopstvenog društvenog statusa. Kao najdominantniju selektivnu aktivnost, mlađi pomorci navode putovanja¹², a ekonomski kapital koji je u vezi sa iskazivanjem društvenog statusa najčešće ulažu u potrošnju, odnosno kupovinu automobila i/ili jedrilica, koji se ujedno percipiraju kao izvor zabave i opuštanja kada su kod kuće. U tom smislu, kultura potrošnje predstavlja jedan od značajnih faktora za razumevanje uloge ove (potrošačke) aktivnosti, pri konstruisanju željenog društvenog statusa. Kao što je primetila Krivokapićeva, ove potrošačke¹³ navike

¹¹ Ovaj autor pravi razliku između obligatorne i diskrecione upotrebe vremena i to u kontekstu šire upotrebe vremena. Pod obligatornim aktivnostima (pomenuta briga o domaćinstvu i sl.) podrazumeva one koje su neophodne za opstanak pojedinca. S druge strane, diskrecione aktivnosti uključuju više selektivnosti u celokupan proces upotrebe vremena i, tako, one predstavljaju domen željenih aktivnosti.

¹² Iako je osnovna karakteristika pomorstva kao zanimanja veliki broj putovanja u kratkom vremenskom periodu, pomorci često ova putovanja opisuju izrazom „*moving without traveling*“ (kretanje bez putovanja). Ovim izrazom se želi naglasiti da se ovim načinom menjanja različitih geografskih sredina, zapravo ne postiže osećaj putovanja koje će obezbediti, na primer, upoznavanje određene kulture i načina života sredine koju posete. Ovo je posledica malog broja sati koje pomorci (koji plove na tankerima) provedu u lukama, a koje su najčešće veoma udaljene od samog centra grada.

¹³ Nasuprot ovakvim potrošačkim navikama mlađih pomoraca, gotovo je ujednačen broj onih kod kojih je slobodno vreme rezervisano za rekreaciju, zabavu, pasivan odmor i sl. Na ovaj način, sfera potrošnje dobija negativnu konotaciju, kao oblik neproduktivnog trošenja energije i umanjeње simboličkog i kulturnog kapitala. Iz ovog razloga, u Norveškoj (Oslo) je otvoren centar za pomoć pomorcima pri rešavanju problema organizacije slobodnog vremena, po povratku na

„često se posmatraju kao oblik bjekstva od sfere rada, kao napora i obaveze, ulaskom u sferu *slobodnog izbora* i funkcionisanja prema sopstvenoj volji. Upravo tada kada je čovjek prepušten sebi i upravo zbog njegove potrebe za ličnim učešćem, dokazivanjem, ličnim izborom, opuštanjem, odmorom“ (Krivokapić 2008, 69). Korišćenje slobodnog vremena u ove svrhe odgovara pomenutom tipu zadovoljstva (*jouissance*), zbog toga što ono, ujedno, predstavlja „sferu najveće intimnosti, minimalnog spoljašnjeg uplitanja, gde maksimalno dolazi do izražaja individualnost i čovekova ličnost“ (Božović 1997, 62).

S druge strane, u slučaju starijih pomoraca (od 35 do 40 godina starosti), koji su, pretežno, u stabilnoj vezi ili su oženjeni, ne možemo govoriti o fenomenu slobodnog vremena kakvog susrećemo kod pomoraca iz prethodne kategorije. Ovde je pre reč o dokolici shvaćenoj u vremenskom kontekstu, u okviru kojeg pojedinci nastoje da se izraze u skladu sa ličnim interesovanjima i aktivnostima koje podrazumevaju bilo kakvu vrstu rada na sebi. Imajući to na umu, većina ispitanika iz ove kategorije smatra da ima osećaj za štedljivu raspodelu vremena, pri čemu samo vreme predstavlja kapital *per se*, vrstu simboličkog kapitala, koji, u savremenom društvu, predstavlja jedan od glavnih faktora koji su ključni za uspostavljanje određenog društvenog statusa. Ova vrsta kapitala očituje se, pre svega, u mogućnosti izbora sadržaja kojima žele da ispune dokolicu, a koji, neretko, uključuju kolekcionarstvo, izučavanje mrtvih jezika i okultnih nauka, svaku neproduktivnu potrošnju robe, praktikovanje obreda, držanje kućnih ljubimaca, baštovanstvo, ukrašavanje domaćinstva, odeće itd. (Veblen 1966, 101). Iako naglašena ekonomska komponenta u praktikovanju sadržaja dokolice nužno ne mora da uključuje simoblički kapital, već naprotiv, često ga isključuje u slučaju mlađih pomoraca, javnim nadmetanjem i pokazivanjem društvenog statusa u datim okolnostima (kroz distribuciju moći, u okviru mreže društvenih odnosa), ova kategorija pomoraca uspeva da poveže ove dve vrste kapitala. Dakle, iako nije reč o zanimanju kojem se pripisuje poželjnost, zbog pomenutih uslova za rad, zahvaljujući zavidnim prihodima koje ostvaruju u toku tog rada (ekonomski kapital), stariji pomorci nadomešćuju različite oblike kapitala, upravo praktikujući raznovrsne aktivnosti u okviru dokolice. Budući da uspevaju da to vreme provode na način koji im prija, a u toku kojeg ostvaruju zadovoljstvo i potvrđuju svoju individualnost, stiže se utisak da, uslovno rečeno, *starosna dob* i *iskustvo* kod pomoraca predstavljaju parametre koji imaju pozitivan efekat na upravljanje slobodnim vremenom.

Završna razmatranja

kopno. Pored psihološke podrške koju dobijaju od strane stručnog kadra, ovaj centar nudi konkretna rešenja i predloge koji se razlikuju u zavisnosti od starosti, bračnog statusa, konkretnih neostvarenih ambicija i očekivanja od ovog segmenta svakodnevice.

Zadatak ovog rada bio je da istraži načine na koje pomorci upravljaju slobodnim vremenom i načine na koje ga vrednuju dok su radno aktivni (na brodu) i po povratku kući. Ova dva različita prostorna konteksta uticala su na način upotrebe ovog budžeta vremena, pa je, tako, slobodno vreme na brodu okarakterisano kao neorganizovano, a želje, interesi, interesovanja i potrebe pomoraca sekundarni u odnosu na dinamiku radnog vremena.

Bez detaljnijeg upuštanja u sferu slobodnog vremena u uslovima na brodu, ukazala sam na razliku između slobodnog vremena i dokolice, segmente svakodnevice koje sam posmatrala u okviru šireg konteksta upotrebe vremena, usled čega su se iskristalisala dva dominantna zaključka. Jedan od razloga jeste podela ispitanika koja je u obzir uzela dva parametra, starosni i bračni. U tom smislu, doživljaj slobodnog vremena kod mlađih ispitanika (od 25 do 35 godina starosti) koji nisu u stabilnoj vezi ili braku, odgovara definiciji slobodnog vremena koja je navedena u literaturi, a prema kojoj je to nestrukturirano vreme, vreme oslobođeno radnih aktivnosti, rezervisano za uživanje i neradenje ničega. Shvaćeno na taj način, slobodno vreme predstavlja onaj deo svakodnevice u okviru kojeg potrošnja materijalnih sredstava (ekonomski kapital) predstavlja karakterističnu aktivnost, što dodatno pojačava doživljaj posedovanja slobodnog, od rada oslobođenog, vremena. Zbog svega navedenog, kao jedan od mogućih zaključaka o poimanju i vrednovanju slobodnog vremena ove kategorije ispitanika, nameće se važnost ekonomskog faktora, koji, dalje, determiniše neracionalnu raspodelu drugačije vrste (simboličkog) kapitala, kao što je, na primer, slobodno vreme. S druge strane, ispitanici iz kategorije starijih pomoraca prednost daju simboličkim vrednostima, odnosno, onom budžetu vremena koji nazivamo dokolicom i koji se, u njihovom slučaju, percipira kao vrednost po sebi. Drugim rečima, dokolica se shvata kao kapital koji može da obezbedi društveni status i, ujedno, ukaže na to da adekvatno prilagođavanje uslovima svakodnevice na kopnu doprinosi kreativnijem osmišljavanju i racionalnijem upravljanju slobodnim vremenom. Međutim, i pored svih očiglednih razlika između ove dve kategorije ispitanika, slobodno vreme i dokolica predstavljaju ključne parametre za analizu doživljaja zadovoljstva kvalitetom života pomoraca.

Literatura:

Božović, Ratko. 1997. *Iskušenja slobodnog vremena*. Beograd: Fakultet političkih nauka.

Burdije, Pjer. 1999. *Nacrt za jednu teoriju prakse. Tri studije o kabilskoj etnologiji*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

Bittman, Michael and Judy Wajcman. 2000. The rush hour: The character of

leisure time and gender equity. *Social Forces* 79 (1): 165-189.

Fisk, Džon. 2001. *Popularna kultura*. Beograd: CLIO.

Ivanović, Zorica. 2008. Pogled na savremene transformacije antropološke teorije i prakse. *Antropologija* 6: 88-116.

Just, Peter. 1980. Time and Leisure in the Elaboration of Culture. *Journal of*

Anthropological Research 36 (1): 105-115.

Krivokapić, Nataša. 2008. Slobodno vrijeme i masovna i potrošačka kultura. *Sociološka luča* II (1): 62-79.

Lawton, Powell M. 1978. Leisure Activities for the Aged. *Annals of the American*

Academy of Political and Social Science 438: 309-320.

Lefebvre, Henri. 1988. *Kritika svakidašnjeg života*. Zagreb: Naprijed.

Marks, Karl. 1972. *Teorije o višku vrednosti*. Beograd: Prosveta.

Milosavljević, Ljubica. 2011. Upravljanje vremenom i njegovo vrednovanje kod starijih pripadnika društva. *Antropologija* 11 (1): 144-159.

Pešić, Vesna. 1977. "Društvena slojevitost i stil života". U *Društveni slojevi i društvena svest*, ur. Mihailo V. Popović, Silvano I. Bolčić, Vesna D. Pešić, Milosav M. Janićijević i Dragomir J. Pantić, 121-196. Beograd: Institut društvenih nauka – Centar za sociološka istraživanja.

Poštrak, Milko. 2007. Kvalitet života u slobodno vreme. Doprinos sprečavanju prestupničkog ponašanja mladih. *Socijalna misao* 4: 119-138.

Van Genep, Arnold. 2005. *Obredi prelaza*. Beograd: Srpska književna zadruga.

Veblen, Torsten. 1966. *Teorija dokoličarske klase*. Beograd: Kultura.

Žikić, Bojan. 2012. Pобољшanje tela i telesna zadovoljstva u naučnoj fantastici. *Antropologija* 12 (2): 81-104.

Tamara Lepetić

The perception of everyday life on land and at sea: the concept of free time among sailors

I consider the issue of the relationship between sailing and the organization of free time a relevant anthropological topic considering that people are directly involved with the process of producing leisure which, in turn, is directly linked to work and productive activities of the individual. Starting from the basic assumption that time spent at sea (on a ship) and time spent on land is differently structured, the emphasis will be on free time, or rather the budget of free time sailors spend when they are at home and when they are at sea. In the context of analyzing everyday life, sailing is important as it represents a kind of labor which is determined by the extraordinary conditions which command a different way of structuring (free) time. In keeping with that, the paper will examine the relationship between time and space as categories which figure as the references for analyzing this occupation, which, if we consider its specificities, represents a key element for understanding the everyday life and defining personal free time of sailors.

Key words: sailors, time, space, labor, free time, everyday life.